

történészek a 20. század magyar történelmét a legzaklatottabb, negatív hatásaiban a legmeggrázóbb korszaknak tekintik. Sok igazság van a megállapításban. Az erdélyi magyarörmények életét is döntően meghatározta a trianoni békediktátum, de példát adtak az önként vállalt nemzetükhöz való ragaszkodásból, ha kellett „az alkalmazkodás magas iskoláját” nyújtották, a mai napig.

Érdekes névjegyzék került a kezembe! /1/ 196 személy, Szilágy vármegye „legnagyobb” adófizetői 1908-ban. És kivel is kezdődhetne a névsor, mint báró Wesselényi Miklóssal (10.075 K. és 54 f.-i adó) és folytatódik a sor korabeli birtokosokkal, kereskedőkkel, bankárokkal, vállalkozókkal, hivatalnokokkal, szabadfoglalkozású ügyvédekkel és orvosokkal, stb. A 196 „illusztris” személy között 24 magyarörmény volt (közzétett kutatásaim során ismerősnek tűnnek: Lengyel Ákos, Kraszna; Donogán János, Varsolc; Pungucz Antal, Vármező; Tolokán Lukács és mások). Szilágysomlyót magyarörmény vonatkozásban Simay Miklós (586 K), Páskuj Antal (496 K), Balta Elemér (462 K) és Lukátsffy Ödön (377 K) képviselték. Érdeemes megjegyezni, hogy a korabeli orvosok, gyógyszerészek, ügyvédek alapfoglalkozásuk gyakorlása mellett „birtokosok” is voltak a város határában, de a környező falvakban is.

Közel 100 év után (politikai és társadalmi „földindulások” után és során) ismereteim szerint az említett családok leszármazottai ma is „talpon maradtak”: Balta Elemér, gyógyszerész - unokája Mártonffy István ny. mérnök-tanár; Simay Miklós utódai Magyarországon élnek; Páskuj Antal, somlyói birtokát még életében elveszítette (eladta), ma KOLÁTnak (valamelyest kifecicamítva KORLÁTnak nevezik) hívják. Lukátsffy Ödön a római-katolikus kis temetőben alussza örök álmát, leszármazottairól nincs tudomásom. De a somlyói magyarörmények sorsán kívül megemlítendő Lengyel Ákos családja (ma Szamosújvárott), Pungutz Antal „nemzeti és szellemi örökösei” (a Vida-család népes tábora). Vajon mi történt a Donogán családdal, a krasznai Lázárokkal, a magyaregregyi Hermannokkal?

Joikits Attila (Szilágysomlyó)

/1/ Szilágy vármegye legtöbb adófizető törvényhatósági bizottsági tagjainak 1908 évi névjegyzéke.

Vas Kinga

A tudomány mártírja **Emlékezés Tarisznyás Márton néprajzkutatóra** *Befejező rész*

Ásatások a szárhegyi Lázár kastélynál

A múzeum védnöksége kiterjedt a szárhegyi Lázár kastélyra, mely nemzetközi viszonylatban is jelentős műemléknek számít. Hozzáfogtak a környék történetének feltárásához és a helyreállított épületrészben kiállításokat is tartottak. Az 1963-ban megkezdett szárhegyi ásatások egyik kezdeményezője és a munkálatok vezetője volt Tarisznyás Márton. Ekkor kb. hét köbméter régészeti anyagot hoztak felszínre, amelyben a bronzkortól a XIX. századig többféle emléket találtak.

Az ásatások és a párhuzamosan végrehajtott levéltári kutatások nyomán a környék történetének fontos fejezeteire is fény derült. Ezáltal lehetővé vált Erdély egyik legszebb reneszánsz műemlékének részbeni megmentése, miáltal a beépített terület egy része kulturális szempontból ismét használhatóvá vált. Mielőtt azonban erről bővebben szólnánk, említsünk fel néhány történelmi képet Szárhegy múltjából.

A falu múltja összefonódik a gróf Lázár-család történetével, de a kastély környékén már a

bronzkorban emberi település volt. Ettől kezdve minden korszak népe felírta nevét a vidék történetének lapjaira.

A mai gyergyói-medencét mocsarak, erdők borították. A települések a közeli hegyek lábánál helyezkedtek el. A gyergyói falvak a XII-XIV. században alakultak ki. A kastély építése a XV. század táján kezdődött. Akkor épült a mai központi épület középső részét elfoglaló lakótorony (1450), melyet a Lázár-család hatalmának növekedésével, 1532-ben kúriává bővítettek. 1596-ban a „véres farsang” alkalmával több száz embert végeztek itt ki. De e falak látták az 1538-ban itt megforduló Petru Rares moldvai fejedelmet és visszhangzottak az itt hat éven át nevelkedő két későbbi fejedelem: Bethlen Gábor és Bethlen István gyermekkori kiáltozásaitól is. A Bethlen tanácsadójaként és Csík, Gyergyó, Kászonszékek főkapitányaként működő Lázár István 1632-1639 között nagyobb bővítést hajtott végre. A kastély építése azonban nem köthető egy-egy évszámhoz, hanem hosszú évszázadokig tartó munka eredménye. 1650 körül a kastélynak szinte egy évig volt vendége Radu Mihnea havasalföldi, majd moldvai vajda is. A Ferencrendi templom és kolostor a XVI-XVIII. századi barokk építészet emlékét őrzi, a Szármány-hegy oldalába épülve. Kájoni János öt évig volt itt házfőnök, aki valóságos polihisztnak számított a maga idejében, sírja is itt található.

A Rákóczi felkelés idején az osztrákok romba döntötték, majd újjáépült. De nemsokára ismét bekövetkezett egy hosszantartó rombolás. Lázár Ferenc halála után örökösei torzsalakodtak egymással. A közös kutat betömték, a három örökös pedig három újonnan tört kapun járt. Lakói lassanként elköltöztek, utoljára az 1930-as évekig voltak lakói a központi épületnek. Amikor a romlás szinte végzetesnek tűnt, s a kastély múltjának talán legsúlyosabb pillanataiban, jött a megújulás.

A kutatások eredményei

A gyergyószentmiklósi múzeum Tarisznyás Márton vezetésével 1963. június 10-22. között szervezett ásatást a kastély romjainál, mely során szépen gazdagodott a múzeum anyaga.

A gyűjtőmunka főbb formáit jelentették az ásatók, a művészettörténeti, a néprajzi és a levéltári kutatások, melyek szervesen egészítették ki egymást. Bronz, dák, szláv és népvándorlás kori edénytöredékek és sírok nyomai kerültek felszínre.

Tarisznyás Márton feljegyzésében olvasható, hogy „Az ásatások eredményei annak köszönhetőek, hogy a helyi szervek, az ifjúság, a széles tömegek és a múzeum között e téren szerves kapcsolat alakult ki. A szárhegyi lakosok szerszámok, ládák kölcsönadásával segítették a munka jó menetét. Akárcsak a nagy sporteseményeknek, az ásatásnak is kialakult a maga szurkolótábora. A munkahelyen, az utcán, az étkezdében kérdések halmazával találkoztunk. Mit találtak, milyen további kilátásaik vannak, miben segíthetünk? Ez a lelkesedés hatott mindannyiunkra, ugyanakkor lehetőséget gyűjtött egyes téves képzetek tisztázására, hiszen az elmúlt századok során itt is egész sor romantikus történet látott napvilágot, amelyeknek egy részét sikerült felszámolni”

A régészeti kutatással párhuzamosan folyt az épület művészettörténeti feltárása, valamint a kastéllyal és a jobbágyok életével kapcsolatos néprajzi hagyományanyag összegyűjtése is. A kutatás a népi díszítőelemek tömegét hozta napvilágra, ugyanakkor sok értékes tanulságot szolgáltatott a XV-XVIII. század műszaki ismereteire vonatkozóan is. Tudták azt is, hogy a tervszerűen helyreállított épület komoly turisztikai vonzóerőt jelentene. A kutatásokat Hargita és más megyebeli muzeológusok, történészek vezették, Tarisznyás Márton mellett dr. Molnár István, Zrínyi András, Keresztes Gyula.

Az alábbiakban az ásatási napló 1967. június 19-i soraiból idézünk: „A munkálatokat reggel 7 órakor kezdtük. A délnyugati romterület 1-2. sz. helyiségében a szükséges munkavédelmi biztosításokat elvégeztük, a kiálló és bizonytalan egyensúlyú köveket eltávolítottuk a falakról, majd mind az öt helyiségnek folytattuk az előző nap megkezdett

feltárását, a 2, 4, és 5. sz. helyiségekből újabb változatos XVIII-XIX. századi kerámiatöredék került elő. A munkaközösség tagjain kívül jelen volt Kovács Dénes a Csíkszeredai Múzeum igazgatója is. A munkákat 32 fizetett munkással és a gyergyói középiskola 20 önkéntes munkát végző tanulóival végezték."

Tarisznyás Márton megálmodta egy alkotóház létesítését is, írók, művészek, tudósok részére. Keveset emlegetik vagy teljesen meg is feledkeznek arról, hogy az ő gondolatában szerepelt először, hogy itt nyaranta művésztelep működjék. Az ötletet a későbbiekben (1974) sikerült megvalósítani, így már több, mint huszonöt éve több száz művész fordult meg és tért vissza évente a szárhegyi Barátság Képzőművészeti táborba, ahol jelentős alkotások születtek.

A kastély felújítását Tarisznyás Márton halála után csak az 1990-es években folytatták, ekkor feljavították a főépületet és a lovagtermet, napjainkban pedig az Asszonyok házát restaurálják.

Kötetben Gyergyó történeti néprajza

Gyergyó könyvét már nem megírni, hanem kiadni kell - állította Tarisznyás, mert szerinte: „Gyergyó történetét az évezredek folyamán a széles néptömegek írták veritékes munkával, harcokkal, küzdelmekkel. És sokakra vár a feladat, hogy közös erővel megírják Gyergyó könyveit. Minden tanulmány, cikk, a legegyszerűbb szavakkal leírt visszaemlékezés egy-egy mozaikja lehet ennek a nagy műnek."

A saját „műhelyében" számos tudományos dolgozat érlelődött. Különösen a településtörténet, az erdő néprajza, a kézműves kisiparok (fűrészek, kallók, műhelyek) és sok más történeti-néprajzi kérdés anyagát adta közre. Tervei között szerepelt: az erdő néprajza állandó kiállításának berendezése, a szárhegyi kastély kutatásának folytatása, publikálása. Kéziratban maradtak az erdő néprajzára, Gyergyó népszokásaira, a helyi néprajzi kutatás módszertanára és a hazai örménység népeletére vonatkozó tanulmányok, melyeket külön kötetekben szeretett volna közreadni. Ezek részletes megírására nem maradt ideje és a hátrahagyott több könyvre való anyag nincs teljesen kidolgozva. A jegyzetek mögötti tartalmat örökre magával vitte.

Lelkiismerettel, szellemi izzással dolgozott tanulmánykötetén, mert egy közösség történeti múltjának, néprajzi értékeinek feltárásáról volt szó. Ezzel szülőföldje népének önértéktudatát akarta erősíteni, de Gyergyóról tervezett tetralógiája hirtelen halála miatt torzóban maradt. Első kötete egyben az utolsó is lett, melyet a következő gondolattal indított útjára: „...*amit teszek, igaz szívvel, a legjobb indulattal teszem, részt vállalva a népismereti tudat alakításában, a kevésbé ismert vidékek néprajzi tájleírásában, elkészítésében* ".

Háromszor írta át a könyvét, szabadidejét a kéziratok rendszerezésével töltötte, a közlésre való várakozásban kitarása, meggyőződése a legkeményebb próbának volt kitéve. Ez a stressz állapot bizonyára megviselte és akkor ment el, amikor a szellemi vállalkozások beteljesedése várt volna rá. Munkahelyi íróasztalánál 53 évesen, agyvérzés végzett vele.

A bukaresti Kriterion kiadásában megjelent egyetlen kötetét a *Gyergyó történeti néprajzát* nem vehette már kezébe, de a legsűrűbben forgatott és szeretett könyvvé vált szülőföldjén, nem csak a szakemberek kezében. Hasznos olvasmánya lehet mindenkinek, aki a gyergyói vidéket és életformát szeretné bővebben megismerni. A kötet tíz tematikus tanulmányt tartalmaz 75 fotóillusztrációval ellátva. Reprint kiadása 1994-ben az Akadémiai Kiadó gondozásában jelent meg Budapesten. Szerkesztője V. András János volt.

„Férjem sohasem követelt, csak kért. Nem magának, hanem a múzeumnak"

Tarisznyás Márton munkásságának legfőbb támogatója, akire mindig számíthatott és aki halálát követően bölcsen rendezi hagyatékát, nem más, mint felesége Juckó néni. Teljes odaadással segítette férjét, törekvései az övéi is voltak, jelenleg pedig a könyv harmadik

kiadásán gondolkodik. Amikor megkerestem, jóindulattal, segítőkészen fogadott. Nemcsak Tarisznyás Márton életét ismerhettem meg általa, barátságával is megajándékozott.

Közös évekről így vall: *„Amikor fiatal házasok voltunk, még dolgoztam néhány évet, aztán itthon maradtam, hogy biztosíthassam számára a kényelmet, a biztonságot. Nem éreztem áldozatnak ezt a munkát, mert szeretetből végeztem. Nagyon kellett alkalmazkodni hozzá, soha semmivel nem szabadott idegesíteni. Soha nem mutattam fáradságot előtte, hogy jól érezze magát itthon.*

Munkáját soha nem hagyta abba, csupán rövid szüneteket tartott. A múzeumból hazajött, megebédelt és itthon folytatta munkáját. Még azt sem tudta, hol szerzem be télire a tűzifát. Én vágtam fel és én hordtam be. Ha akart segíteni, nem engedtem, inkább azt mondtam: »Hadd el lelkem, inkább aludjál, mert neked más feladatod van. « A fizikai munkát nem neki találták ki, az alkata nem olyan volt, hogy bírta volna. A látása is gyenge volt. Minden munkát én végeztem a ház körül, még a tetőre is felmentem a cserepet kicserélni. Ha valamiben elakadtam, mesterembert hívtam.

Ő tanított meg arra, hogy az egyszerű munkásnak is megvan a maga tudása és méltósága, amit tisztelni kell. Soha senkinek nem parancsolt, nem követelődött. Mindenkit megkért szépen és ha segített, azt megköszönte."

Juckó néni a könyv megírásában is segítette, gépelte a kéziratokat és a kutatómunkában is részt vett. A múzeumokban, levéltárakban megosztva végezték a munkát. *„Rendszerint én másoltam a latin szövegeket, a régi írásokat ő jobban tudta olvasni - emlékszik vissza. Ha valami kényesebb probléma adódott, mindig kikérte a véleményemet. Megtárgyaltuk, utána néztünk és csak aztán írtuk le. Ezért tudtam segíteni a szerkesztésben is, amikor a könyv, két évvel halála után kiadásra került. A szerkesztőnek nem engedtem, hogy a fordításokat megváltoztassa. Hiába mondta, hogy ezt másképp is lehet értelmezni, én megmondtam neki: "Marci így akarta." Gyergyó történetéről ez az első tudományos munka, amely nem szájhagyományokon alapszik. Ez új. Nem engedhetem, hogy bármit is változtassanak rajta. Csupán a lábjegyzeteket hagytam, hogy a szövegtestbe írják zárójelbe. Ezért haragszanak rám néhányan az írók közül."*

A könyv kiadása körül tehát voltak bonyodalmak is. De Juckó néni hű volt ígéretéhez és helytállását bizonyította, mert férje ezt kérte halála előtt tőle: *„Ígérd meg, hogy kiadatod a könyvet, s ha nem tudod véghezvinni, tedd mellém a koporsóba."* Ez adott erőt a rábízott munkához.

A tudós is elsősorban ember, akiről legemberibb jellemzést a feleség tud nyújtani, hiszen ő ismerte leginkább. *„Sötét szemüveget viselt, mert a fél szeme élettelen volt, így született. Állandóan a saját gondolataival volt elfoglalva, ő nem ezen a világon élt. Az utcán, ha ráköszöntek, rendszerint a hangjukról ismerte meg az embereket. Ennek ellenére szeretett társaságba járni, viccelődni. Táncolni nem tudott, azért táncolt, ha az illem megkívánta. Szerették a társaságban, mert szellemes volt és vígkedélyű.*

Még akkor is dolgozott volna, ha nem kapott volna fizetést. A hobbi is az volt, ami a munkája. Nagyon vallásos ember volt, naponta végezte a rózsafüzért, általában reggeli harangszókor. Amikor nem volt szabad templomba járni, azon a címen, hogy műemlékeket ellenőriz, mégis eljutott a falusi templomokba. Akik ismerték ma is sokat beszélnek róla. Én úgy érzem, mintha most is itt lenne velünk."

Csurka István *Megmaradni* című 1988-ban írt drámájának főszereplője Harisznyás (Tarisznyás) Márton múzeumigazgató. Ott mondja az özvegye Harisznyásné, maga Juckó néni, hogy: *„A tény csak az, hogy ő már nincs. Maguknak. De számomra van. Él. Akármikor megszólíthatom s ő felel nekem. Ő mondja azt: szívszélhűdés. Ő azt kívánja, folytatódjék a műve."*

„Maga ácsolta hajón hajózott át a feledhetetlenség kapuján" (V András János)

Hogy hol van a Tarisznyás életmű? Döntse el a történelem - mondotta volt tanára Páll Vilmos. Mert a látható rész csak a jéghegy csúcsa. A nagy munka ott hever a mélyen, mint a tenger fenekére került hajók kincse, ékszere.

1993-ban Tarisznyás Márton emlékszobát avattak a múzeumban, mellszobrát Adorjány Endre készítette el. Kétezerben, halálának huszadik évfordulóján kiállítást nyitottak személyes tárgyaiból, munkaeszközeiből és emléktáblát helyeztek el lakóházán. Mindenkor büszke lehet rá a város, hiszen érdemben foglalkozott Gyergyó kultúrájával, hagyományaival. A nagy tudós emberek szerénysége, felelősségtudata jellemezte. Általa élénkebbek számunkra ükapáink, nagyapáink emlékei, szorgalma, odaadó munkája, szülőföldjéhez való vonzalma példaértékű marad. Ha nem is volt hősi alkat, azzá lett. Gyergyónak Orbán Balázsa volt - írt róla Gunda Béla - és marad is.

Végül egy Tarisznyás Mártonnak írt posztumusz levélből idézek, mely méltó megfogalmazás rá emlékezve: „*Kedves Marci bácsi... kell-e annál nagyobb hála Istennek, amit te életutaddal Isten előtt tettél - Te tudtad mire vállalkoztál! A te lényed egy kicsit minden székely lénye is. Aki feljut arra a magaslatra, amelyre te feljutottál, annak látnia kell a csillagösvényt. Te, Marci bácsi, a szó szoros értelmében egy tarisznyára valót hagytál magad mögött, mert a tarisznya kiüresíthetetlen.*” (Madaras Csaba)

(Megjelent: *Honismeret* 2002. februári számában)

Új emlékhely Szamosújváron

2004. április 18-án bensőséges avatóünnepség zajlott le igen nagy részvétel mellett Szamosújváron az örmény katolikus temetőben.

„Idén a néhai 386 számú Czetz János cserkészcsapat születésének 60. esztendejében van az újjáalakult 51. számú Czetz János cserkészcsapat 10., és a csapatnévadó, az örmény származású 48-as honvédtábornok, Czetz János elhalálózásának 100. évfordulója is. Ezen alkalomból egy olyan Emlékhely létrehozatalát kezdeményeztük, mely az ifjúságot felkaroló elődeinknek, magyar és örmény származású példaképeinknek adjon helyet. Célunk, egy olyan hiányzó emlékhely létrehozása volt, ahova a több mint 300 éves múltra visszatekintő Armenopolis nevezetes személyiségeinek állítunk emléket.

Az emlékmű központi részét egy kopjafa-kompozíció alkotja, mely Takács László faragómester - csapatunk cserkészének - alkotása. Ez egy két kisebb méretű kopjafából kinövő - női és férfi szimbólumokban végződő - nagy kopjafát ábrázol, utalva a születés ősi szimbólumára, a megörökített személyiségek kimagasló voltára és példaértékű egyéniségeikre. A kopjafa-kompozíció 2,5 méter magas és a tanítómester szimbólumában végződik.

Az emlékmű második részét négy téglalap alakú, gránitlapra erősített, a személyiségek arcképeit és rövid méltatását tartalmazó bronz domborművek alkotják, amelyek a falra vannak rögzítve. A domborművek Suba László tordai képzőművész alkotásai.

Az emlékhely megválasztásánál figyelembe vettük a térbeli hatás érvényesülését és a bővíthetőség lehetőségeit is.

Az emlékművön elhelyezett kiváló személyiségek:

Czetz János (1822-1904)

Az 1848-as szabadságharc örmény származású, legifjabb honvédtábornoka, az erdélyi hadsereg vezérkari főnöke. A világhosi fegyverletétel után Argentínába emigrált, ahol